

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

**8 november 2011**

**Zes nieuwe publicaties te ontdekken**

Perscontact:  
Simon Laevers  
[simon.laevers@kikirpa.be](mailto:simon.laevers@kikirpa.be)  
02 739 68 03



## Inhoudstafel

Persbericht	3-4
Programma van de academische zitting	5
Voorstelling van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium	6
<i>D'Ennion au Val Saint-Lambert. Le verre soufflé-moulé</i>	7
<i>Imitation and Illusion</i>	8
<i>Tree Rings, Art, Archaeology</i>	9
<i>The Brueg(H)el Phenomenon</i>	10-11
De collectie <i>Scientia Artis</i>	12
<i>Albrecht Bouts (1451/55-1549)</i>	13
<i>Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Provinces du Brabant wallon, de Hainaut, de Namur et de Liège (Corpus Vitrearum, Belgique, VI), Bruxelles, 2011</i>	14-18

## Persbericht

Brussel, 28 oktober 2011 – Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium sluit het jaar 2011 af met de publicatie van zes referentiewerken. Elk de bekroning van lange jaren van studie, staan ze garant voor menige nieuwswaardige ontdekking. We nodigen u op 8 november aanstaande van harte uit om deze publicaties te komen ontdekken.

***The Brueg(H)el Phenomenon. Paintings by Pieter Bruegel the Elder and Pieter Brueghel the Younger with a Special Focus on Technique and Copying Practice*, Christina Currie en Dominique Allart, *Scientia Artis* 8, ca. 900 p., 3 vol. + website (in druk).**

Als eerste monografie over de techniek van Pieter Bruegel de Oude, hier geconfronteerd met een diepgaande studie van de exacte kopieën uitgevoerd door zijn oudste zoon, verkent dit driedelige werk een fenomeen van artistiek mimetisme dat even enigmatisch is als fascinerend. Essentiële ontdekkingen over de werkprocedures van beide kunstenaars worden onthuld en talrijke toeschrijvingen herzien. De auteurs tonen onder meer op onweerlegbare wijze aan dat beide overgeleverde versies van de *Val van Icarus* geenszins van de hand zijn van Pieter Bruegel de Oude, noch van die van Pieter de Jonge. Honderden kleurenafbeeldingen en een overvloedige laboratoriumdocumentatie illustreren het discours en laten toe om, stap voor stap, het onderzoek te volgen.

***Albrecht Bouts (1451/55-1549)*, Valentine Henderiks, *Bijdragen tot de Studie van de Vlaamse Primitieven* 10, ca. 445 p., verkrijgbaar in het Frans en in het Nederlands.**

De allereerste monografie over Albrecht Bouts (1451/55-1549), inclusief catalogue raisonné van om en bij de 300 schilderijen, waarvan verschillende voor het eerst onderzocht. Door de gegevens van stijlstudie te combineren met de lezing van laboratoriumdocumenten, maakt de auteur komaf met de hardnekkige verwarring rond Albrecht Bouts' productie, en weet ze zijn eigenhandige oeuvre en dat van zijn atelier op overtuigende wijze te reconstrueren. Het boek besluit met een hoogst uitzonderlijke ontdekking: de identificatie van een zelfportret van de meester, een schilderij van een hoge kwaliteit van uitvoering uit de verzameling Brukenthal te Sibiu, tot op heden toegeschreven aan een anonieme meester.

***Imitation and Illusion. Applied Brocade in the Art of the Low Countries in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Ingrid Geelen en Delphine Steyaert, *Scientia Artis* 6, 660 p.**

Eindelijk een monografie, inclusief catalogue raisonné van de werken uit de Zuidelijke Nederlanden, die zich toelegt op de persbrokaten. Deze techniek van brokaatimitatie in reliëf werd in onze streken ontwikkeld en verspreidde zich vervolgens in de vijftiende en zestiende eeuw over heel Europa. Een internationale referentie voor de studie en de respectvolle behandeling van deze reliëfdecoraties, die werden toegepast in de polychromie van beeldhouwwerken en op schilderijen en muurschilderingen.

***Tree Rings, Art, Archaeology. Proceedings of the Conference*, Pascale Fraiture (red.), *Scientia Artis* 7, 376 p.**

Wetenschappers uit vijftien Europese landen en met uiteenlopende achtergronden – dendrochronologie, geschiedenis, archeologie en kunstgeschiedenis – confronteren hun gezichtspunten. Een na een verkennen ze een verschillend facet van de jaarringenstudie, onder het gemeenschappelijke motto: 'Beyond dates'. De dendrochronologie is immers meer dan gewoon een instrument ter datering, maar levert gegevens aan in domeinen even uiteenlopend als de herkomst van het hout, de ecologie, het klimaat, het milieu, etc. Deze colloquiumbundel, zo hopen we, is een belangrijke stap in de richting van een nauwere samenwerking tussen onderzoekers met verschillende expertises binnen de toepassing van de dendrochronologie op het cultureel erfgoed.

***D'Ennion au val Saint-Lambert. Le verre Soufflé-Moulé. Actes des 23<sup>e</sup> Rencontres de l'Association française pour l'Archéologie du Verre*, Chantal Fontaine-Hodiamont (o.l.v.), *Scientia Artis* 5, 480 p.**

Een veertigtal originele bijdragen brengen in chronologische volgorde verslag uit over het actuele onderzoek naar de geschiedenis van het glasblazen in een mal. Op wezenlijk multidisciplinaire wijze verbindt de publicatie de gezichtspunten van specialisten uit verschillende periodes en domeinen – van archeologie tot geschiedenis en van chemie en techniek tot conservatie-restauratie. Er wordt veel aandacht

besteed aan vooralsnog onbestudeerde of miskende vondsten. Met zijn overvloed aan illustraties vormt het volume een echte bloemlezing van vormgeblazen glaswerk van de oudheid tot vandaag, en zet het kostbare wetenschappelijke bakens uit voor toekomstig onderzoek.

***Les vitraux de la seconde moitié du XVIe siècle et de la première moitié du XVIIe siècle conservés en Belgique. Provinces du Brabant Wallon, de Hainaut, de Liège et de Namur, Isabelle Lecocq, Corpus Vitrearum Belgique VI, 792 p.***

Een nauwgezette en systematische studie van alle glasramen uit de periode 1550-1650 in de provincies Waals-Brabant, Henegouwen, Luik en Namen. Deze rigoureuze ontcijfering van kostbare getuigenissen van de algemene mutatie van de kunst tussen renaissance en barok maakt het mogelijk om op goed gefundeerde wijze een continuïteit in de productie van glasramen in de Waalse omgeving te bevestigen, ondanks de woelige situatie in de bestudeerde periode. De huidige hercontextualisering zal voortaan een adequate conservatie van al deze glasramen mogelijk maken. Het boek is een uitgave van het Corpus Vitrearum en het KIK.

We verwelkomen u graag op 8 november 2011 om deze zes boeken van dichtbij te komen ontdekken. We stellen u twee praktische formules voor:

- Een afspraak maken met een of meerdere van de auteurs, bij voorkeur op 8 november tussen 13 en 15u.
- Bijwonen van de academische zitting met de voorstelling van de werken, gevolgd door een walking dinner waar u met de auteurs kan spreken. Programma:

## Programma van de academische zitting

9u30 – Onthaal

10u00 – Opening door Christina Ceulemans, Algemeen directeur a.i. van het KIK

10u10 – *D'Ennion au Val Saint-Lambert. Le verre soufflé-moulé* – Chantal FONTAINE

10u30 – *Tree Rings, Art, Archaeology. Proceedings of the Conference* – Pascale FRAITURE

10u50 – *Albrecht Bouts (1451/55-1549) (Bijdragen tot de vijftiende-eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden, 10)* – Valentine HENDERIKS

11u10 – *Imitation and Illusion. Applied Brocade in the Art of the Low Countries in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* – Ingrid GEELEN & Delphine STEYAERT

11u40 – *The Brueg(H)el Phenomenon. Paintings by Pieter Bruegel the Elder and Pieter Bruegel the Younger With a Special Focus on Technique and Copying Practice* – Christina CURRIE & Dominique ALLART (professor aan de Université de liège)

12u10 – *Les vitraux de la seconde moitié du XVI  siècle et de la première moitié du XVII  siècle conservés en Belgique. Provinces du Brabant wallon, de Hainaut, de Liège et de Namur* (co-uitgave met Corpus Vitrearum Belgique) – Isabelle LECOCQ

12u30 – Afsluiting door Krista De Jonge

13u – Walking dinner

## **Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK/IRPA, Brussel): Een bundeling van disciplines ten dienste van ons erfgoed**

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werd in 1948 opgericht en is één van de tien wetenschappelijke instellingen onder de bevoegdheid van de Federale Minister voor Wetenschapsbeleid. Het staat in voor de **inventarisatie, wetenschappelijke studie, conservatie en valorisatie van het artistieke en culturele patrimonium van het land**, en heeft een opdracht van zowel onderzoek als dienstverlening. Het vormt een uniek instrument voor de ontsluiting van het roerende en onroerende patrimonium van ons land.

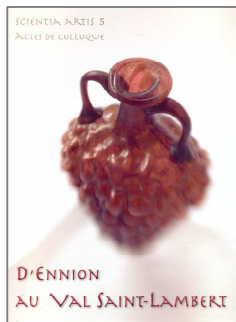
Drie departementen werken zij aan zij: Documentatie, Conservatie-Restauratie en Laboratoria. Door de confrontatie van de bevindingen van kunsthistorici, fotografen, chemici, fysici en conservatoren-restaurateurs worden relevante gegevens samengebracht en kunnen werken vanuit verschillende invalshoeken worden bestudeerd: hun samenstelling, hun evolutie, de veroudering van de gebruikte materialen en de middelen om dit tegen te gaan. Elke restauratiebehandeling is gebaseerd op een dergelijke diepgaande voorstudie.

Onze specialisten verstrekken advies aan onderzoekers, beheerders van openbare collecties en privé-verzamelaars. Het Instituut stelt ook een indrukwekkende infotheek ter beschikking van het publiek: een fototheek die meer dan een miljoen foto's telt, waarvan bijna 700 000 online toegankelijk, en een bibliotheek gespecialiseerd in kunstgeschiedenis. De publicaties, de fotografische inventaris, de door het Instituut georganiseerde cursussen, seminaries en colloquia demonstreren de rol die het KIK speelt bij de valorisatie van het patrimonium en bij de verspreiding van werkinstrumenten voor onderzoekers en voor het grote publiek. Met de recentelijke integratie van het Studiecetrum Vlaamse Primitieven in het department Documentatie van het KIK, verzekert het Instituut tevens de toegankelijkheid van dit unieke documentatiebestand.

De jarenlange expertise en de nauwe samenwerking tussen de specialisten in zeer uiteenlopende disciplines stellen het KIK in staat om syntheseswerken te publiceren die verschillende aspecten van een problematiek rond ons kunstpatrimonium bundelen.

Zo huisvest het Instituut in één enkel gebouw laboratoria, ateliers voor conservatie-restauratie, fotografische studio's en een infotheek. Zijn gebouw, waarvan bepaalde delen beschermd zijn, is het eerste ter wereld dat speciaal werd ontworpen om er de verschillende disciplines gerelateerd met kunstconservatie in onder te brengen en zo het interdisciplinaire onderzoek van kunstwerken mogelijk te maken.

[www.kikirpa.be](http://www.kikirpa.be)



***D'Ennion au Val Saint-Lambert. Le verre soufflé-moulé. Actes des 23<sup>e</sup> Rencontres de l'Association française pour l'Archéologie du Verre***

Scientia Artis 5

**Het boek**

Van Ennion, Syro-Palestijns glasmaker uit de eerste eeuw van onze tijdrekening, tot Val Saint-Lambert, groot glasmakersatelier van het moderne Europa, doorkruist de techniek van het vormgeblazen glas zo'n twintig eeuwen van creatie. Als eerste internationaal colloquium over dit thema, wordt de drieëntwintigste bijeenkomst van de Association française pour l'Archéologie du Verre (AFAV) vereeuwigd in deze rijkelijk geïllustreerde bundel met *Akten*, uitgegeven in de *Scientia Artis*-reeks van het KIK. Een veertigtal originele bijdragen brengen in chronologische volgorde verslag uit over het actuele onderzoek naar de geschiedenis van het glasblazen in een mal. Op wezenlijk multidisciplinaire wijze verbindt de publicatie de gezichtspunten van specialisten uit verschillende periodes en domeinen – van archeologie tot geschiedenis en van chemie en techniek tot conservatie-restauratie. Er wordt veel aandacht besteed aan vooralsnog onbestudeerde of miskende vondsten. Met zijn overvloed aan illustraties vormt het volume een echte bloemlezing van vormgeblazen glaswerk van de oudheid tot vandaag, en zet het kostbare wetenschappelijke bakens uit voor toekomstig onderzoek.

**De auteur**

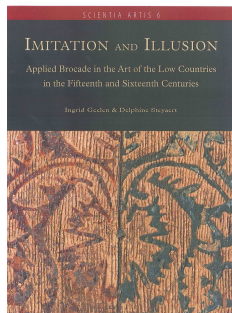
Chantal Fontaine-Hodiamont verzorgde de organisatie van het colloquium en stelde de huidige publicatie samen. Als archeologe en kunsthistorica is ze werkleider-geaggregeerde en verantwoordelijke van het conservatie-restauratie atelier van glas aan het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Ze is lid van de AIHV en van het ICOM.

**De referenties**

*D'Ennion au Val Saint-Lambert. Le verre soufflé-moulé. Actes des 23<sup>e</sup> Rencontres de l'Association française pour l'Archéologie du Verre*, Chantal Fontaine-Hodiamont (o.l.v.), *Scientia Artis* 5, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 2010, 480 p.

Het merendeel van de artikels zijn in het Frans, enkele in het Engels en Duits.

ISBN: 978-2-930054-10-0



## ***Imitation and Illusion. Applied Brocade in the Art of the Low Countries in the Fifteenth and Sixteenth Centuries***

Scientia Artis 6

### **Het boek**

In the late Middle Ages luxurious textiles were among the most highly prized indicators of status and wealth and an essential requirement of prestigious secular and ecclesiastical life. The depiction of these sumptuous silks and gold brocades was a crucial element in the visual arts, and their realistic and recognizable representation was a challenge to every artist. Painters and polychromers strove to imitate the fashionable fabrics by using applied brocade, a highly sophisticated form of relief decoration that adhered to panel paintings, murals and sculpture and through the play of light and shadow evoked the dazzling illusion of gold-brocaded cloths.

*Imitation and Illusion* is the result of a detailed study of applied brocade in the art of the Low Countries. Eleven fascinating and innovative chapters offer an in-depth examination of the historical, geographical, morphological and technical aspects of this cast tin relief technique. New light is also shed on artistic collaboration and workshop practice in the fifteenth and early sixteenth century. The catalogue includes 86 well known and lesser known panel and wall paintings, sculptures, altarpieces, and architectural elements produced between 1420 and 1540, decorated with applied brocade and providing stunning testimony to the visual variety and material magnificence of late-medieval art.

Abundantly illustrated, *Imitation and Illusion* investigates the artistic production of the fifteenth- and sixteenth-century Low Countries from an intriguing and original perspective. It represents a significant contribution to our understanding of medieval polychromy and will appeal to everyone whose curiosity is aroused by the illusionistic ingenuity of the medieval artist.

### **De auteurs**

Delphine Steyaert studeerde kunstgeschiedenis aan de Universit  Libre de Bruxelles en is gespecialiseerd in de middeleeuwse beeldhouwkunst en polychromie. Ze was co-organisator van het colloquium *La Couleur et la Pierre* dat in 2000 plaatsvond in Amiens. Sinds 2001 werkt ze aan het KIK op verschillende onderzoeksprojecten, onder meer rond persbrokaten en Mechelse statuettes. Thans bereidt ze een doctoraat voor aan de ULB over de neogotische gepolychromeerde beeldhouwkunst en de restauratie van de middeleeuwse beeldhouwkunst in de negentiende eeuw, onder het promotorschap van Jacqueline Leclercq-Marx en Catheline Périer-D'eteren.

Ingrid Geelen behaalde een licentiaatsdiploma in de Oosterse Filologie en een postgraduaat in de Culturele Studies aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Ze oriënteerde zich daarna meer naar de kunstwetenschappen en de restauratie en specialiseerde zich in de middeleeuwse beeldhouwkunst en polychromie. Sinds 1997 is ze werkzaam aan het KIK (departement conservatie, atelier gepolychromeerde beeldhouwkunst) waar ze op diverse onderzoeks- en restauratieprojecten werkte. Ze bereidt een doctoraat voor over de beeldhouwkunst in het graafschap Vlaanderen tussen 1380 en 1440.

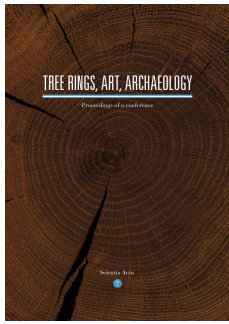
### **De referenties**

*Imitation and Illusion. Applied Brocade in the Art of the Low Countries in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Ingrid Geelen & Delphine Steyaert, *Scientia Artis* 6, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 2011, 660 p.

Taal: Engels.

ISBN: 978-2-930054-11-7





## ***Tree Rings, Art, Archaeology. Proceedings of the conference***

Scientia Artis 7

### **Het boek**

In 2010 organiseerde het KIK het colloquium *Tree Rings, Art, Archaeology*. Het hoofddoel was om dendrochronologen en vorsers uit andere disciplines – historici, archeologen en kunsthistorici – samen te brengen om van gedachten te wisselen over het “Goede gebruik van de dendrochronologie”. Deze colloquiumbundel bevat de bijdragen van auteurs uit 15 Europese landen. Ze verkennen verschillende facetten van het dendrochronologische prisma, met als gedeelde slogan: “voorbij de datum”. Dendrochronologie is immers veel meer dan een eenvoudig middel voor datering, en levert uiteenlopende informatie op, doorheen tijd en ruimte, zoals de herkomst van het hout, de ecologie, het klimaat, de omgeving, etc. Deze gegevens moeten niet worden beschouwd als doelen op zich, maar moeten worden geïntegreerd in een globale historische benadering vooraleer ze hun volle betekenis prijsgeven. In de huidige publicatie bevestigen de bijdragen van dendrochronologen en van specialisten in andere domeinen op bijzondere wijze dit gebod: alleen nauwe samenwerkingen tussen de verschillende disciplines kunnen een beredeneerde en gecontextualiseerde verwerking van de informatie opgeleverd door de groeiringen verzekeren. Daarenboven zouden deze samenwerkingen, die volgens ons onmisbaar zijn, moeten leiden tot een betere kennis van het potentieel en van de limieten van de dendrochronologische datering en tot een beter begrip van haar bijdragen. De huidige publicatie, zo hopen we, vormt een belangrijke stap in deze richting.

### **De auteur**

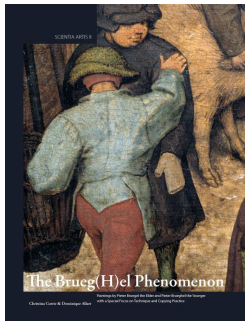
Afgestudeerd als doctor in de kunstgeschiedenis en archeologie aan de Université de Liège, is Pascale Fraiture actief als dendrochronologe, gespecialiseerd in de studie van kunstwerken. Ze is verantwoordelijk voor de cel dendrochronologie van het KIK, een laboratorium dat actief is in het domein van de kunstwerken en sinds kort ook van de archeologie van gebouwen en van ondergrondse constructies. Ze stond in voor de organisatie van het colloquium en leidde de publicatie van de akten.

### **De referenties**

*Tree Rings, Art, Archaeology. Proceedings of the conference*, Pascale Fraiture (o.l.v.), *Scientia Artis* 7, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 2011, 376 p.

Taal: Engels

ISBN: 978-2-930054-13-1



***The Brueg(H)el phenomenon  
Paintings by Pieter Bruegel the Elder and Pieter Brueghel the  
Younger, with a special focus on techniques and copying practices***

Scientia Artis 8

**Het boek**

Twintig jaar wetenschappelijke analyse gewijd aan het geschilderde oeuvre van Pieter Bruegel de Oude en aan de kopieën van zijn zoon Pieter Brueghel de Jonge monden uit in deze fundamentele publicatie. Dit boek is de culminatie van een langdurig onderzoeksproject uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in partnerschap met de Universiteit van Liège. Negentien Belgische en buitenlandse musea en tal van privé-verzamelingen verleenden hun medewerking.

De fascinatie voor de werken van Pieter Bruegel in de decennia na zijn dood in 1569, wordt slechts geëvenaard door de publieke interesse die ze vandaag opwekken. Aan het einde van de zestiende en in de eerste helft van de zeventiende eeuw bevochten de meest ambitieuze kunstverzamelaars elkaar om de enkele schilderijen die nog op de kunstmarkt circuleerden. Een dergelijke context was een ideale stimulans voor de productie van kopieën en pastiches; er werden zelfs vervalsingen geïdentificeerd.

In diezelfde periode wierp de oudste zoon van Pieter Bruegel, Pieter de Jonge (wiens naam wordt geschreven als "Brueghel", zoals de signatuur uit zijn vroege loopbaan), zich op als legitieme opvolger. Hij maakte gebruik van het van zijn vader geërfd werk materiaal om reproducties te produceren waarvan de rigoureuze getrouwheid des te meer verbaast als men weet dat de originelen vaak verspreid waren over ontoegankelijke privé-verzamelingen. Dankzij zijn atelier, waarin het werk naar de toenmalige Antwerpse traditie op collectieve wijze was georganiseerd, slaagde hij erin om honderden kopieën op de markt te brengen, van een variërende kwaliteit naargelang het geviseerde cliënteel. Dit fascinerende fenomeen verdiende een diepgaande studie en herevaluatie in het licht van de toenmalige historische en economische context.

De onderzoeken uitgevoerd in het kader van het uitgebreide studieproject waren gericht op een representatief ensemble van schilderijen van Pieter Brueghel de Jonge en Pieter Bruegel de Oude. Met betrekking tot deze laatste werden essentiële ontdekkingen gedaan die ons ertoe leidden om zijn kunst te herbekijken, maar ook, op een algemenere manier, om de evolutie van de schilderkunstige praxis in de oude Nederlanden in de zestiende eeuw opnieuw te evalueren. Het is dus evenzeer een diepgaande studie van de techniek van Pieter Bruegel de Oude die hier wordt voorgelegd. In de marge van het onderzoek van een reeks topwerken van deze kunstenaar, en in het licht van de observaties die er reeds over werden geuit, wordt aan de hoogstcontroversiële *Val van Icarus* uit de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België een samenvattend dossier gewijd.

De werken afkomstig uit het atelier van Pieter Brueghel de Jonge, geanalyseerd met de modernste wetenschappelijke beeldvormings- en laboratoriummethodes zodat de kleinste details in uitvoering vergeleken konden worden, hebben een gedeelde technologische vingerafdruk onthuld. Dit laat toe om hen te onderscheiden van de kopieën die buiten de controle van de kunstenaar werden geproduceerd. Praktische reconstructies van de door hem gebruikte procedés schragen dit discours. Zo werden onder meer zeer subtiele stijlkenmerken gedetecteerd, die het mogelijk maken om in een aanzienlijk aantal gevallen de persoonlijke tussenkomst van Pieter Brueghel de Jonge te isoleren van die van zijn medewerkers.

Het boek en de begeleidende website bevatten meer dan duizend illustraties. Zo wordt het geheel van het visuele materiaal van de 70 bestudeerde werken ter beschikking gesteld van de wetenschappelijke gemeenschap: gedetailleerde onderzoeken van het verfoppervlak, infraroodreflectogrammen, röntgenfoto's, gegevens van jaarringenonderzoek, scheikundige analyses (meer bepaald ramanspectroscopie en GC-MS en SEM-EDX).

### De auteurs

Christina Currie is doctor in de kunstgeschiedenis en archeologie. Ze behaalde tevens een master in de restauratie van schilderijen. Ze is verantwoordelijk voor de cel wetenschappelijke beeldvorming aan het KIK.

Dominique Allart is professor in de kunstgeschiedenis en verantwoordelijke van *Transitions. Centre d'études du Moyen Âge tardif & de la première Modernité* van de l'Université de Liège.

Beide vorsers hebben talrijke jaren van onderzoek gewijd aan de studie van de schilderijen van Pieter Bruegel de Oude en van zijn zoon Pieter Brueghel de Jonge.

### De referenties

*The Brueg(H)el phenomenon. Paintings by Pieter Bruegel the Elder and Pieter Brueghel the Younger, with a special focus on techniques and copying practices*, Christina Currie & Dominique Allart, *Scientia Artis* 8, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 2012, ca. 900 p., 3 vols. & website.

Taal: Engels

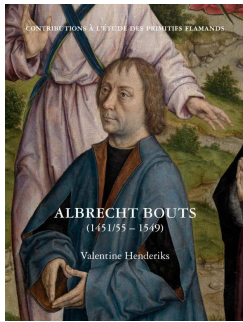
ISBN: 978-2-930054-14-8

Verschijnt begin 2012.

## De collectie *Scientia Artis*

De collectie *Scientia Artis* omvat monografieën, tentoonstellingscatalogi en colloquiumbundels die de resultaten tonen van onderzoeksprojecten of van wetenschappelijke manifestaties die het KIK (mede) organiseerde. Elk van de volumes weerspiegelt de vrucht van de informatie die het KIK heeft weten te vergaren uit tal van interventies. Deze uitgebreide kennis van de evolutie van de kunstnaarstechnieken en -materialen, samen met de multidisciplinaire visie van het Instituut, maken het mogelijk om een nieuw stadium in het onderzoek aan te vatten: de benadering vanuit verschillende oogpunten van een welbepaald domein binnen ons erfgoed.

- |   |   |      |
|---|---|------|
| 1 | <i>Le retable d'Oplinter / Het retabel van Oplinter</i><br>Ria DE BOODT, Myriam SERCK-DEWAIDE, Jana SANYOVA,<br>Nicole GOETGHEBEUR, Leopold KOCKAERT & Jaak JANSEN  | 1999 |
| 2 | <i>Les vitraux de la cathédrale Saints-Michel-et-Gudule de Bruxelles. Histoire, conservation et restauration / De glasramen van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal te Brussel. Geschiedenis, conservatie en restauratie</i><br>Isabelle LECOCQ   | 2005 |
| 3 | <i>Lambert Lombard, peintre de la Renaissance. Liège 1505/06-1566. Essais interdisciplinaires et catalogue de l'exposition = Lambert Lombard, Renaissanceschilder. Luik 1505/06-1566. Interdisciplinaire essays en tentoonstellingscatalogus</i><br>Godelieve DENHAENE<br>Enkel nog beschikbaar in het Nederlands | 2006 |
| 4 | <i>Autour de la Madeleine Renders. Un aspect de l'histoire des collections, de la restauration et de la contrefaçon en Belgique dans la première moitié du vingtième siècle</i><br>Dominique VANWIJNSBERGHE   | 2008 |
| 5 | <i>D'Ennion au Val Saint-Lambert. Le verre soufflé-moulé. Actes des 23<sup>e</sup> Rencontres de l'Association française pour l'Archéologie du Verre</i><br>Chantal FONTAINE-HODIAMONT  | 2010 |
| 6 | <i>Imitation and Illusion. Applied Brocade in the Art of the Low Countries in the Fifteenth and Sixteenth Centuries</i><br>Ingrid GEELEN & Delphine STEYAERT  | 2011 |
| 7 | <i>Tree Rings, Art, Archaeology. Proceedings of the conference</i><br>Pascale FRAITURE  | 2011 |
| 8 | <i>The Brueg(H)el Phenomenon. Paintings by Pieter Bruegel the Elder and Pieter Bruegel the Younger With a Special Focus on Technique and Copying Practice.</i><br>Christina CURRIE & Dominique ALLART   | 2012 |



## ***Albrecht Bouts (1451/55-1549)***

Contributions à l'étude des Primitifs flamands/Bijdragen aan de Studie van de Vlaamse Primitieven

### **Het boek**

De publicatie vormt de eerste monografie met oevrecatalogus van het oeuvre van Albrecht Bouts. Als jongste zoon van Dirk Bouts, opgeleid in het atelier van zijn vader in Leuven, kende de kunstenaar een voor die tijd uitzonderlijk lang leven. Het volume opent met een overzicht van de receptiegeschiedenis van de schilder. Vervolgens worden de artistieke persoonlijkheid van de meester, de familiale erfenis en het kader van zijn activiteiten behandeld, met als doel om zijn eigenhandige productie te scheiden van die van zijn atelier. Zo kan een vijftigtal schilderijen worden toegeschreven aan de meester en aan zijn naaste medewerkers. De auteur, die geschoold is in de technische analyse, steunt haar betoog op een direct onderzoek van de werken, zowel op stilistisch als op schildertechnisch vlak, waarbij ze zich onder meer baseert op de minutieuze interpretatie van talrijke wetenschappelijke beeldvormingsdocumenten. Naast de musea vormde ook de bijdrage van meerdere onbestudeerde werken uit privé-collecties een kostbare bron van informatie die eveneens nieuwe onderzoekspistes heeft aangereikt. Het volume vervolgt met een geïllustreerde oevrecatalogus met bijna driehonderd schilderijen. Deze toont de omvang van de atelierproductie, vooral op het vlak van private devotietaferelen, maar ook de reikwijdte van de boutsiaanse invloed die zich tot ver buiten de Leuvense activiteitsfeer tot in Spanje en tot lang na de dood van de meester laat gevoelen. Een rijkelijke reeks illustraties, die het onmisbare complement vormt voor elke vorser en geleerde ter zake, vervolledigt het volume.

### **De auteur**

Valentine Henderiks is doctor in de kunstgeschiedenis en archeologie aan de Université Libre de Bruxelles. Haar thesis *L'œuvre d'Albrecht Bouts : catalogue critique et pratiques d'atelier* ontving de prijs Jacques Lavalleye-Coppens 2010 van de Classe des Arts van de Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique. De auteur is thans actief als wetenschappelijk medewerker aan het Studiecentrum Vlaamse Primitieven van het KIK en als Maître de conférence aan de Université Libre de Bruxelles.

### **De referenties**

*Albrecht Bouts (1451/55-1549)*, Valentine Henderiks, *Contributions à l'étude des Primitifs flamands* 10, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 2011, ca. 460 p.

Uitgegeven in het Frans en in het Nederlands.

ISBN FR: 978-2-930054-15-5

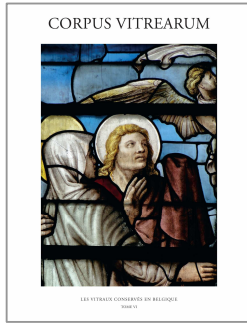
ISBN NL: 978-2-930054-16-2

### **De reeks**

In de reeks *Bijdragen aan de Studie van de Vlaamse Primitieven* worden studies gepubliceerd die het resultaat zijn van een grondig wetenschappelijk onderzoek naar een specifiek onderwerp in de 15de-eeuwse Zuidnederlandse schilderkunst.

Sinds zijn oprichting heeft het Studiecentrum Vlaamse Primitieven zich gewijd aan de systematische inventarisatie van de schilderijen uitgevoerd in de vijftiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden. De uitwerking van dit ambitieuze project, uitgevoerd onder leiding van een interuniversitaire commissie en in samenwerking met specialisten uit België en uit het buitenland, heeft de vorm aangenomen van drie reeksen van wetenschappelijke publicaties: het *Corpus*, het *Repertorium* en de *Bijdragen*.

<http://xv.kikirpa.be>



***Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Provinces du Brabant wallon, de Hainaut, de Namur et de Liège***

Corpus Vitrearum

**Het boek**

La présente étude envisage les vitraux monumentaux conservés sur le territoire de l'actuelle Wallonie et dont la réalisation peut être située entre 1550 et 1650. Dès le milieu du XVII<sup>e</sup> siècle, le vitrail n'a plus vraiment sa place dans l'architecture et le métier décline. Les créations se raréfient et se limitent bien souvent à des inscriptions commémoratives, des armoiries ou des bordures décoratives.

L'aire géographique considérée correspond à l'« espace wallon » et couvre une partie de l'ancienne principauté de Liège, du comté de Hainaut, du comté de Namur, du duché de Luxembourg et du duché de Brabant.

La première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle fut un âge d'or pour l'art du vitrail dans les anciens Pays-Bas du Sud et la principauté de Liège. De grands ensembles subsistent à Anvers, Bruxelles, Hoogstraten, Lierre, Liège et Mons ; ils ont déjà été publiés dans les précédents volumes belges de la collection du Corpus Vitrearum.

Les vitraux créés pendant la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle, quant à eux, étaient encore méconnus, du moins dans l'espace wallon. La seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle, qui recouvre le règne de Philippe II (1555-1598), est caractérisée dans nos régions par un climat d'instabilité et de crise généralisée, comme le premier chapitre de l'ouvrage le montrera.

Ce contexte a priori peu favorable à la création artistique a fréquemment été invoqué pour justifier un survol trop rapide et peu nuancé de toute une production. Si l'étude de l'art de cette époque a été négligée, il va sans dire que celle du vitrail l'a encore été davantage. Les vitraux étudiés dans le présent volume n'avaient pour la plupart jamais été illustrés ni même cités dans les ouvrages.

Vingt-deux vitraux seulement, parfois à l'état de fragments, sont encore conservés *in situ* en Wallonie. Ils ornent la cathédrale Saint-Paul à Liège, la collégiale Sainte-Waudru à Mons et les églises Saint-Lambert à Bouvignes, Notre-Dame de Foy à Foy-Notre-Dame, Saint-Mort à Huy et Saint-Martin à Scry. Quatre vitraux de la basilique Saint-Martin à Liège sont en caisse depuis le milieu du XX<sup>e</sup> siècle. Une autre œuvre appartient à une collection privée du Brabant wallon et, enfin, des fragments sont entreposés à la collégiale Sainte-Waudru ainsi que, momentanément, à l'Institut royal du Patrimoine artistique de Bruxelles. Les six vitraux de la nef de l'église Saint-Servais à Liège (1586-1587), détruits par l'incendie du 21 août 1981, formaient un ensemble exceptionnel, capital pour la compréhension de l'art du vitrail pendant la période concernée.

Afin de parfaire la documentation des témoins conservés, l'ouvrage aborde également les problématiques des vitraillistes actifs dans les grands centres urbains de Liège, Mons, Namur et Tournai, et des œuvres disparues, notamment grâce à l'exploitation de documents inédits.

L'étude des vitraux existants a été compliquée par les conditions de leur observation et par l'importance des restaurations. Seuls les vitraux de l'église de Scry et de la basilique Saint-Martin à Liège ont pu être examinés en atelier.

Le vitrail de l'église de Landelies a été détruit en 1966 et les quelques fragments qui subsistent ont été confiés à l'IRPA au début des années 1970. L'examen des autres vitraux a été réalisé depuis le sol ou, quand c'était possible, le triforium ou une coursière extérieure. L'étude des trois vitraux du chœur de la collégiale Sainte-Waudru a été facilitée par les cartons de restauration de l'atelier Capronnier, conservés aux Musées royaux d'Art et d'Histoire (MRAH) de Bruxelles et au KADOC (Centre de Documentation et de Recherche: Religion - Culture – Société) de Louvain, et par les observations et la documentation de la

firme Lumière et Couleurs de Beaufays qui a réalisé, en 1997, une étude préalable à leur conservation-restauration. La critique d'authenticité pourra être affinée lors de cette intervention qui nécessitera la dépose des vitraux, mais dont la date n'est pas encore fixée. Les conditions d'observation ont aussi considérablement limité la caractérisation technique des vitraux. Le travail de peinture n'a pas toujours pu être examiné de près, en lumière transmise et réfléchi, au revers et à l'avant des panneaux. Il est ainsi impossible, par exemple, d'être systématique dans le relevé de la présence de peinture au revers des panneaux.

Les restaurations, comme toujours en Belgique, ont été très nombreuses. Souvent, plus de deux tiers des pièces anciennes du vitrail ont été remplacées. Néanmoins, ces parties ont été prises en compte quand elles sont censées reproduire fidèlement les parties anciennes renouvelées. Par contre, les parties inventées de toutes pièces par les restaurateurs ou supposées telles n'ont pas été considérées.

Les vitraux monumentaux créés dans l'espace wallon pendant la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle font appel à une longue tradition, tant pour la commande et le financement que pour la réalisation. La plupart ont fait l'objet de donations et des personnages historiques y sont le plus souvent représentés en compagnie d'un saint protecteur.

Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle qui nous sont parvenus constituent un poste d'observation privilégié de l'art de cette époque, encore trop méconnu pour l'espace wallon. Leur étude a révélé des phénomènes très intéressants sur le plan de la création artistique. Elle montre comment les concepteurs de vitraux se sont à de très nombreuses reprises inspirés de gravures italianisantes, abondamment diffusées à l'époque. Ces gravures ont permis à des dessinateurs qui ne pouvaient pas faire le voyage d'Italie de se familiariser avec les nouveaux canons de représentations développés par des grands maîtres de la Renaissance italienne, comme Raphaël et Michel-Ange. Les emprunts aux gravures n'étaient pas souvent facilement repérables. Les concepteurs, artistes et artisans sont en effet à la croisée d'influences variées.

Le décor architectural des vitraux a lui aussi subi une véritable métamorphose au contact des gravures et des traités d'architectures. Pour simplifier à l'extrême, on assiste au passage d'une Renaissance ornementale à une Renaissance plus structurée, plus monumentale. La volonté de clarification et d'ordonnement efface l'exubérance décorative qui caractérise les vitraux de la première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle.

Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle conservés en Wallonie sont les témoins d'une production plus vaste qui s'est malheureusement rétrécie comme une peau de chagrin. Le présent volume permet d'attirer l'attention sur un pan méconnu de l'histoire de l'art en Wallonie et sur les vitraux qui, pour certains, devraient impérativement être replacés ou mieux conservés.

### De auteur

Na het behalen van haar licentiaatsdiploma in de kunstgeschiedenis en archeologie aan de Universiteit de Liège volgde Isabelle Lecocq diverse specialisatiestages in het domein van de vervaardiging en van de conservatie van glasramen in Duitsland, Engeland en Frankrijk. Sinds 1997 werkt ze op het departement Documentatie van het KIK. In 2001 verdedigde ze haar doctoraatsthesis aan de Facultés universitaires Notre-Dame de la Paix te Namen.

### De referenties

*Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Provinces du Brabant wallon, de Hainaut, de Namur et de Liège (Corpus Vitrearum, Belgique, VI), Brussel, 2011, 792 p.*

Taal: Frans

ISBN: 978-2-930054-12-4

Een co-uitgave van het Corpus Vitrearum en het KIK.



## De reeks

Le **Comité international du *Corpus Vitrearum*** réunit un vaste réseau de chercheurs spécialisés dans l'étude des vitraux. Comme la plupart des organismes internationaux qui se consacrent à la protection du patrimoine (ICOM, IIC, ICOMOS, ICCROM...), sa création fut décidée après la deuxième guerre mondiale. Les destructions encourues justifiaient l'urgence d'une action internationale. Créé en 1952, le *Corpus Vitrearum* fut placé en 1956 sous le patronage de l'Union académique internationale.

*Le Corpus Vitrearum* a comme objectif l'étude et la publication de tous les vitraux des origines à la fin du XVIII<sup>e</sup> siècle. Les inventaires sont établis selon des normes communes et des directives internationales pour uniformiser les données recueillies et faciliter la consultation.

Actuellement, les spécialistes du vitrail dépassent cette première étape essentiellement descriptive. Comme pour tous les domaines de l'histoire de l'art, ils s'efforcent de retrouver le contexte de la création du vitrail, le rôle des différents intervenants, les influences d'autres artistes, l'évolution des techniques, etc.

Si le vitrail a été pendant longtemps peu regardé, étudié, et dès lors massivement détruit, il n'en est pas moins vrai que des témoins de verrières disparues subsistent depuis le V<sup>e</sup> siècle. Ces restes sont plus nombreux à partir des Carolingiens, et les premiers vitraux monumentaux remontent à vers 1100. N'oublions pas que le vitrail a aussi été le grand art majeur au XIII<sup>e</sup> siècle et il est inutile de citer des ensembles tels que ceux de Chartres, de Bourges, de York, de Léon par exemple. Il a pourtant fallu attendre la seconde moitié du XX<sup>e</sup> siècle pour que des études scientifiques, basées sur des observations rigoureuses, une critique d'authenticité intransigeante et souvent délicate, des connaissances iconographiques et stylistiques très spécialisées, permettent de mieux les comprendre et les apprécier.

Longtemps méprisés, les vitraux post-médiévaux ont été négligés plus longtemps encore mais la Belgique, les Pays-Bas et ensuite la France ont été pionniers pour leur étude, reconnaissant toute la richesse des « mélanges stylistiques », les emprunts, les adaptations et les enrichissements que l'influence antique et celle de la Renaissance italienne ont pu vivre dans nos contrées.

L'élargissement des scènes, la richesse architecturale et décorative, les fastueuses couleurs, la technique plus picturale, les emprunts aux estampes, les échanges avec l'art des peintres de chevalet, tout concourt, ici aussi, à reconnaître dans les ensembles monumentaux des œuvres de premier intérêt. Pour la Belgique, on peut citer les ensembles d'Anvers, de Hoogstraten, de Bruxelles, de Liège ou de Mons par exemple. De même, les verrières plus tardives, celles de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> et du XVII<sup>e</sup> siècle, peu appréciées à cause de techniques moins lumineuses, de découpages de verres plus réguliers, montrent pourtant, par leur aspect romanisant (à Liège par exemple) ou baroque (à Anvers surtout), des rapports certains avec les grands créateurs du moment (Lambert Lombard, Rubens et son entourage). Des échanges internationaux, non seulement avec l'Italie mais aussi avec l'École de Fontainebleau sont évidents et Anvers joue un rôle prépondérant pour les modèles.

Enfin, longtemps considérés comme de petites œuvres populaires – et il y en a en effet beaucoup – les grisets et rondels ont révélé leurs liens étroits avec les arts graphiques surtout, des techniques et une finesse d'exécution virtuoses.

Les membres du *Corpus Vitrearum* international se réunissent tous les deux ans pour un colloque consacré à un thème bien particulier du vitrail. En 2002, ce colloque a eu lieu au Palais des Académies, à Bruxelles.

Lors du 4<sup>e</sup> colloque international du *Corpus Vitrearum*, en 1962, le Comité technique international, dénommé à présent le **Comité international pour la Conservation des vitraux (International Conservation Committee)**, fut créé ; le but de celui-ci est de coordonner les recherches, tant fondamentales qu'appliquées, sur les matériaux, les techniques, les dégradations et la



conservation des vitraux. Il préconise, par la publication de **Directives**, les mesures les plus adéquates pour la conservation, la protection et la restauration des vitraux.

Tous les deux ans, dans la mesure du possible et en alternance avec le colloque général, a lieu un « Forum pour la conservation des vitraux », qui réunit les membres du Corpus plus impliqués dans les problèmes de conservation et de restauration ; il s'agit alors aussi d'un colloque ouvert aux non-membres (architectes, conservateurs, étudiants, et autres spécialistes dans le domaine du Patrimoine).

Deux Forums ont été organisés en Belgique, avec publication des Actes : « Grisaille, jaune d'argent, sanguine, émail et peinture à froid ; techniques et conservation », Liège, juin 1996 (en partenariat avec le Comité international du *Corpus Vitrearum*, la Commission royale des Monuments, Sites et Fouilles de Wallonie et la Fondation pour l'Art, l'Architecture et l'Artisanat mosans) et « Techniques du vitrail au XIX<sup>e</sup> siècle », Namur, juin 2007 (en partenariat avec l'Institut du Patrimoine wallon et le Comité international du *Corpus Vitrearum*).

Le Comité wallon pour le vitrail a organisé à Liège en 2000 un colloque « Art, technique et science. La création du vitrail de 1830 à 1930 » et un autre colloque international « Le vitrail monumental, créations de 1980 à 2011 » aura lieu les 24 et 25 novembre prochains à Liège également. Ce dernier colloque est organisé par la Commission royale des Monuments, Sites et Fouilles de Wallonie, le Département du Patrimoine du Service public de Wallonie et le Comité wallon pour le vitrail associé au *Corpus Vitrearum*-Belgique. Signalons également que le Comité wallon pour le vitrail a pris en charge la rédaction de : *La conservation et la restauration des vitraux. Recommandations pour l'élaboration d'un cahier des charges* (Dossier de la Commission royale des Monuments, Sites et Fouilles, 13, 2010).

Les publications du *Corpus Vitrearum* international comptent aujourd'hui une centaine de volumes publiés par les pays membres actuels (Allemagne, Autriche, Belgique, Canada, Espagne, USA, France, GB, Italie, Pays-Bas, Pologne, Portugal, Russie, Suisse). Ils sont groupés en trois séries distinctes : les **inventaires scientifiques** (consacrés à un bâtiment, une ville ou une région), les **études** (consacrées à une recherche particulière) et les **recensements** (ou « checklists » : inventaires rapides).

En Belgique, l'examen scientifique des vitraux a débuté dès les années trente à l'initiative de Jean Helbig, conservateur aux Musées royaux d'Art et d'Histoire. Pendant la guerre, Paul Coremans, qui dirigeait le Service de la Documentation photographique belge et le Service des Laboratoires (futur IRPA) fit intégrer les vitraux à l'inventaire photographique des biens culturels de la Belgique.

Jean Helbig publie le premier volume d'inventaire des vitraux médiévaux de notre pays en 1961. Le Comité belge est officiellement mis en place peu après, en 1965.

En 1998, trois Comités régionaux (Flandre, Wallonie, Bruxelles) sont associés au Comité national afin de favoriser les recherches et les prospections locales notamment du point de vue de la conservation ou le suivi des restaurations. Ces Comités peuvent en outre élargir leurs domaines d'investigation. Il leur est par exemple loisible d'étudier des vitraux plus modernes, des XIX<sup>e</sup> et XX<sup>e</sup> siècles, voire même de l'époque contemporaine.

Les premiers **inventaires** (Corpus) réalisés pour la Belgique ont été rédigés successivement par Jean Helbig et Yvette Vanden Bemden. Hormis le premier volume de Jean Helbig qui concernait les vitraux médiévaux de 1200 à 1500, c'est la production de la première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle qui a fait l'objet des quatre volumes suivants. Un dernier, en préparation, complétera l'inventaire belge de cette période.

Isabelle Lecocq est l'auteur du sixième tome de la série. Il est consacré aux vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle qui subsistent en Wallonie, dans les provinces du Brabant wallon, du Hainaut, de Liège et de Namur.

Elle étudie depuis plusieurs années ces vitraux monumentaux qui ont trop peu retenu l'attention des chercheurs jusqu'à présent. Ces œuvres s'inscrivent en effet dans une période particulièrement sombre et troublée de l'histoire des anciens Pays-Bas méridionaux, qui commence avec le règne de Philippe II et qui coïncide avec la « Guerre de Quatre-Vingts Ans » (1568-1648). Mais elles méritent néanmoins une attention particulière car elles sont l'expression concrète de la mutation généralisée qui se produisit dans l'art entre la Renaissance et le Baroque.

À ce jour, la Belgique a publié six **inventaires** :

- 1) Jean HELBIG, *Les vitraux médiévaux conservés en Belgique. 1200-1500 (Corpus Vitrearum. Belgique. I)*, Bruxelles, 1961.
- 2) Jean HELBIG, *Les vitraux de la première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Anvers et Flandres (Corpus Vitrearum. Belgique. II)*, Bruxelles, 1968.
- 3) Jean HELBIG et Yvette VANDEN BEMDEN, *Les vitraux de la première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Brabant et Limbourg (Corpus Vitrearum. Belgique. III)*, Gand/Ledeberg, 1974.
- 4) Yvette VANDEN BEMDEN, *les vitraux de la première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Liège, Luxembourg et Namur (Corpus Vitrearum. Belgique. IV)*, Gand/Ledeberg, 1981.
- 5) Yvette VANDEN BEMDEN, *Les vitraux de la première moitié du XVI<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Province du Hainaut. Fascicule 1. La collégiale Sainte-Waudru de Mons, (Corpus Vitrearum. Belgique. V, 1)*, Namur, 2000.
- 6) Isabelle LECOCQ, *Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> siècle conservés en Belgique. Provinces du Brabant wallon, de Hainaut, de Liège et de Namur (Corpus Vitrearum. Belgique. VI)*, Bruxelles, 2011.

### Volumes prévus

Guido BRAL et Isabelle LECOCQ (sous la direction de), *Les vitraux de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XVII<sup>e</sup> s. conservés en Belgique. Région de Bruxelles Capitale (Corpus Vitrearum VII ou VIII)*.

(X), *Les vitraux du milieu du XVI<sup>e</sup> siècle à la fin de l'Ancien Régime conservés en Belgique. Provinces d'Anvers, du Brabant flamand, des Flandres et du Limbourg (Corpus Vitrearum. Au moins un volume)*.

Un premier volume **Études** a paru en 1994 :

Yvette VANDEN BEMDEN, Chantal FONTAINE-HODIAMONT et Arnout BALIS, *Cartons de vitraux du XVII<sup>e</sup> siècle. La cathédrale Saint-Michel de Bruxelles*, Bruxelles, 1994.

Le premier volume des **Recensements** a été publié par Kees Berserik et Joost Caen. Il a paru en 2007 :

Kees BERSERIK and Joost CAEN, *Silver-Stained Roundels and Unipartite Panels before the French Revolution. Flanders, Vol. I : The Province of Antwerp (Corpus Vitrearum Belgium. Checklist I)*, Turnhout, 2007.

Le deuxième sera publié cette année :

Kees BERSERIK and Joost CAEN, *Silver-Stained Roundels and Unipartite Panels before the French Revolution. Flanders, Vol. II : The Provinces of East and West Flanders (Corpus Vitrearum Belgium. Checklist II)*, Turnhout, 2011.

We staan ter uwer beschikking om u **illustraties** te leveren rond deze publicaties.  
Contacteer ons!

Simon Laevers  
[simon.laevers@kikirpa.be](mailto:simon.laevers@kikirpa.be)  
02 739 68 03